

УДК 330.1:27

ЕКОНОМІКА І ХРИСТІЯНСЬКА РЕЛІГІЯ: ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

*І. А. Вовк, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

Розглянуто напрями дослідження взаємодії та взаємовпливу християнської релігії і економіки в їх історичному розвитку. Звернено увагу на проблеми такого дослідження, сформульовано окремі методологічні засади останнього. Розкрито зміст і значення вивчення економічної доктрини християнства, аналізу ролі християнської релігії у формуванні економічних систем держав Європи та економічної поведінки людини.

***Ключові слова:** економіка, релігія, християнство, Європа, економічна поведінка.*

Постановка проблеми. Економічна система суспільства, як і будь-яка соціальна система, за своєю природою є відкритою і реактивною, тобто такою, що формується і функціонує під впливом і зовнішніх, і внутрішніх чинників та закономірностей. Одним із джерел зовнішнього впливу на економічні процеси є релігія. У літературі відмічається, що «кожна релігія, відштовхуючись від власного розуміння священного, формулює або прагне сформулювати достатньо повну картину світу, в якій би містилися відповіді на всі основні питання життя віруючого» [1, с. 26]. Не є винятком і економіка, бачення якої релігія прагне вписати у свій світогляд. Протягом історії людства економічна поведінка, тип економічної формації, особливості розвитку господарських структур зазнавали і подекуди продовжують зазнавати релігійного впливу.

Для держав Європи дослідження зазначеної проблематики перебуває у площині аналізу кореляцій між економікою і християнством — релігією, яка суттєво позначилася на еволюції всіх без винятку структурних і функціональних інститутів європейських суспільств. Причому значення християнства у цьому разі не слід сприймати суто історично. Події ХХ ст. дозволяють говорити про хибність припущення щодо поступового відмирання релігії під тиском секуляризаційних процесів. Більше того, сучасний світ характеризується посиленням релігійності і релігії в цілому (наприклад, про це пише Ю. Габермас [2, с. 3]), яка намагається знову віднайти себе, модернізувавшись під впливом нових соціальних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одними з перших робіт у сфері вивчення впливу християнства на розвиток економіки Європи, які набули значення класичних, стали «Протестантський дух капіталізму» М. Вебера і «Буржуа» В. Зомбарта. Ці соціологи намагалися з'ясувати, як західні гілки християнства (католицтво і протестантизм) вплинули на формування капіталістичної моделі господарювання. Звернення до релігійної проблематики присутнє у роботах Ю. Габермаса, С. Марголіна, Е. де Сото, А. Хіршмана, в яких розглядаються різні аспекти економічної історії Європи в її зв'язках із сьогоденням. Серед сучасних авторів можна назвати Д. Вовка, Д. Раскова, В. Катасонова, Т. Стецюк, які приділяють увагу питанням економічної етики християнських церков, економічній активності релігійних громад тощо. Слід згадати про історичні та історико-правові розвідки Е. Аннерса, Г. Бермана, Т. Вудса, Ж. Ле Гоффа, присвячені розвитку окремих економічних інститутів під впливом християнської релігії (кредит, вексель, валютні операції тощо). При цьому взаємодія християнства і економіки внаслідок зрозумілих обставин перебуває не тільки у центрі наукової уваги. Християнські богослови, етики, філософи, релігійні діячі теж прагнуть долучитися до цього дискурсу (роботи Вселенського патріарха Варфоломія, Р. Маркса, Й. Ратцингера).

Формулювання цілей. Метою статті є визначення напрямів дослідження взаємодії економіки і християнської релігії, що є необхідною передумовою комплексного теоретичного осмислення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Досить часто дослідження закономірностей взаємовпливу християнства і економіки хибують на те, що можна назвати «вадою ідеологічності». Ця вада системно присутня в багатьох дослідженнях, пов'язаних із релігією, і полягає в тому, що дослідники спираються не стільки на об'єктивні дані, скільки на власні ідеологічні настанови. Можна виокремити дві ідеологічні настанови, які шкодять науковому характеру робіт релігійно-економічної спрямованості.

Перша настанова полягає в тому, що у згаданих роботах досить часто наукова методологія «приноситься у жертву» релігійним уподобанням чи цілям авторів. Підкреслимо, що ми не заперечуємо можливість і навіть необхідність формулювання релігійного погляду на економіку, але цей погляд не має набувати наукового формату, видаватися за наукові студії. Наприклад, В. Катасонов, стверджуючи про несумісність ринкової економіки з християнськими догматами, посилається на власне розуміння сакральних текстів християнства у відриві від традиції їх тлумачення, «особливу місію, що її Бог поклав на Росію», метафізичні категорії (душа, соборність тощо) [3, с. 12]. Очевидно, що подібного роду аргументація може мати місце у богословському спорі (хоча до аналізу теологічних джерел В. Катасонов не звертається), але вона цілком не придатна для наукового вжитку, порушує принципи історичності

та об'єктивності — базові методологічні вимоги будь-якої пізнавальної діяльності.

Друга настанова може бути названа «антихристиянською» чи «антирелігійною». Вона утворює формальну протилежність і одночасно змістовну єдність із першою з виокремлених нами ідеологічних настанов. Ця настанова і досі притаманна багатьом суспільним наукам, проявляється в апіорі негативному ставленні до релігії, котра розглядається як причина, наприклад, гальмування економічного розвитку, спосіб закріплення соціальної нерівності, обмеженого доступу до економічних ресурсів, експлуатації одного класу іншим. Класичним прикладом є, звичайно, порівняння релігії з «опіумом для народу» К. Маркса. Останній писав, що «релігія — це подих пригніченої тварини, серце безсердечного світу, подібно до того як вона — дух бездушних порядків. Релігія — це опіум для народу» [4, с. 44]. «Пригнічені тварини» тут — члени класу, що експлуатується, для якого релігія виконує компенсаторну роль, зменшує відчуття соціального дискомфорту, тяжкість власного життя (слід згадати, що за часів Маркса опіум не вважався наркотиком, а був ліками), тим самим відволікаючи класи, що експлуатуються, від боротьби за свої права.

Як уже зазначалося, ця настанова змістовно нічим не відрізняється від релігійно забарвлених досліджень. У цьому разі твердження про виключно негативне значення інституту релігії для людства так само має метафізичний характер, як і тези про божественне походження світу чи «диявольську» сутність капіталізму. Причому якщо у XVIII–XIX ст. подібний підхід можна було якщо не виправдати, то принаймні пояснити намаганням відокремити науку від релігії, то в умовах сучасного секуляризованого суспільства він (цей підхід) навіть ідеологічно виглядає анахронізмом.

Змістовна єдність двох проаналізованих настанов обумовлює однаковість шляхів їх подолання. Дослідження впливу християнства та економіки має спиратися на такі методологічні позиції.

По-перше, християнство є соціальним фактом розвитку європейської цивілізації. Як і будь-яка суспільна система, воно не може оцінюватися виключно у позитивному чи негативному ключі. Думка про те, що торгівля чи інша господарська активність несумісні з християнськими догматами (часто прихильники такої позиції посилаються на відому притчу про Христа, який вигнав торговців із храму), є хибною вже тому, що у Середні віки церква була чи не найбільш активним економічним агентом, винайдені нею фінансові інструменти (наприклад, форми векселів та дорожніх чеків, які використовувалися релігійно-військовими орденами) були чинником прискорення господарської активності, а праці католицьких теологів (наприклад, Каетана) з економічних питань стали поряд з античними текстами підґрунтям для становлення сучас-

ної економічної науки. Як пише німецький теолог і етичний філософ Р. Маркс, церква ніколи не заперечувала ринкової економіки [5, с. 79].

Одночасно з цим наведені приклади демонструють важливий момент у розумінні взаємодії економіки і християнської релігії. Ця взаємодія має досліджуватися на декількох рівнях: нормативному (догматичному), доктринальному та діяльнісному.

Нормативний рівень показує, як християнські догмати впливають на економічну поведінку і господарську діяльність людини. Наприклад, загальновідома заборона лихварства, яка міститься у Старому завіті, була не тільки перепорою на шляху становлення банківської системи, страхування чи валютного обміну. Вона ще й сприяла залученню до відповідних сфер представників інших релігій, на яких заборона лихварства не поширювалась. Попри складну і неоднозначну історію економічних взаємин християн із нехристиянами це сприяло поширенню ідей про толерантність у європейських суспільствах, що спочатку мало саме економічний характер.

Доктринальний рівень дає можливість побачити, як розвивалася християнська економічна доктрина і яке вона мала значення для функціонування економіки на макро- чи мікрорівнях. Зокрема, саме через праці богословів відбулося примирення операцій з платного позичання грошей із положеннями Священного Писання. Розуміючи корисність кредиту для господарювання, католицькі теологи (наприклад, уже згаданий Каетан) обґрунтували можливість подібної діяльності й одночасно наголосили на її соціальній складовій — необхідності витратити частину отриманого прибутку на суспільно корисні справи, що фактично виступає прообразом сучасної ідеї соціальної відповідальності бізнесу.

Діяльнісний рівень відображає вплив християнства на економічні процеси, що відбувається на рівні практики християнських церков чи громад. Саме через конкретну практику можна побачити вплив економічних процесів на християнство, оскільки і схвалення церквою певних видів господарювання, і стимулювання ділової активності (наприклад, проголошення порушення договору гріхом) були наслідком практичної залученості церкви до відповідних економічних відносин і як економічного агента, і як структури, яка освячувала існуючий економічний устрій, що описує, зокрема, Д. Норт [6, с. 95]. Іншими словами, діяльнісний рівень демонструє, що зв'язок християнської релігії та економіки не можна уподібнювати дорозі з одностороннім рухом. Потреби економічного розвитку, інтерес церкви та її очільників у розподілі економічних благ, утягненість церковних структур до фінансової системи Європи справляли зворотний вплив, спрямовуючи розвиток християнського бачення економіки у житті людини чи суспільства в цілому.

По-друге, розуміння взаємовпливу економіки і християнства має відійти від упередженого ставлення до релігійного бачення економічних процесів. Крім уже згаданих ситуацій, коли християнські філософи і богослови оперують суто метафізичними категоріями й оголошують сучасну економічну систему «диявольською» чи «апокаліптичною», християнські погляди на економічні процеси (йдеться про їх гуманітарний і соціальний виміри) мають бути залучені до існуючих інтелектуальних дискусій і розглядатися як одна з можливих точок зору на розвиток світової і національної економіки. Це складний процес, адже він вимагає, з одного боку, пошуку спільного понятійного і методологічного апарату для носіїв світського і релігійного світогляду, а з другого — докладання зусиль для раціонального сприйняття релігійних доводів учасниками дискурсу. Однак, гадаємо, що особливо в аспекті проблем економічної етики це може бути достатньо корисним.

Підкреслимо, економічні закони, безумовно, мають об'єктивний характер і не можуть відкидатися тільки на основі суперечності цих законів власним аксіологічним чи онтологічним настановам. Проте розвиток економіки є цілеспрямованою діяльністю, що залежить від етичних настанов основних суб'єктів такого розвитку (економістів, фінансистів, політиків, учених та ін.). Праці християнських мислителів, в яких наголошується на необхідності гарантування прав працівників чи помірному збільшенні витрат на соціальну сферу, аналізуються моральні причини і наслідки фінансових та економічних криз, роблять свій внесок в осмислення цих проблем. Важливо також розуміти, що християнство і християнські церкви є не просто набором з ієрархій, догматів та певної доктрини. Християнство є ще й величезною сукупністю людей, що сповідують цю релігію чи принаймні є носіями християнської моралі (про відданість сучасних європейців християнським етичним ідеалам, попри загальну нерелігійність, пише Ф. Бродель [7, с. 328]). Отже, позиція християнської думки і церкви у цілому має потенціал значного впливу на людину та її економічну поведінку. Залучення християнської доктрини до загального дискурсу сприятиме поширенню в суспільстві думки про необхідність обережного поводження з кредитними ресурсами, доцільність економічної (підприємницької чи трудової) активності тощо.

Які напрями дослідження взаємовпливу економіки і християнства можна виокремити? На нашу думку, до таких напрямів належать: 1) дослідження ролі християнства у формуванні економічних систем держав Європи; 2) аналіз ролі християнської релігії в економічній поведінці людини; 3) вивчення економічної доктрини християнства.

Дослідження ролі християнства у формуванні економічних систем держав Європи, безумовно, має здебільшого історичний аспект. При цьому, якщо християнська історія Західної Європи в багатьох моментах уже написана, то

східноєвропейський (особливо пострадянський) простір лише чекає на подібні студії. Повною мірою це стосується й України. Перебування українських земель у складі різних імперій, радянська доба з її негативним ставленням до всього, пов'язаного з релігією, і особливо з християнством, нарешті відносна доктринальна нерозвиненість православних церков, які не спромоглися створити більш-менш цілісну економічну доктрину (лише зараз можна побачити кроки в цьому напрямі), з одного боку, ускладнюють розроблення даної проблематики, а з другого — додатково актуалізують подібні роботи.

Аналіз ролі християнської релігії в її економічній поведінці, навпаки, звернений до сучасності. Він має показати, як конфесійна належність особи впливає на її поведінку на ринку праці, у цивільних чи господарських відносинах. Ідеться не тільки і не стільки про абсурдні випадки дискримінації працівників через їх начебто невідповідність християнським догматам (наприклад, на одному з підприємств Росії власник вимагав від працівників припинення позашлюбних зв'язків (так званого цивільного шлюбу), погрожуючи звільненням), а скоріше про зв'язки між релігійністю і вподобаннями людини як споживача, її вибором на ринку праці, інвестиційними орієнтирами тощо.

Вивчення економічної доктрини християнства, як уже зазначалося, є важливим не тільки для більш ґрунтовного розуміння економічних поглядів і потреб віруючих, а й для використання позитивного соціального потенціалу релігії у боротьбі з тими загрозами і негативними тенденціями, які виникають на різних рівнях розвитку економіки. Християнство з його явно вираженим бажанням пристосуватися до сучасного світу і зберегтися в ньому є яскравим прикладом можливості такого використання. Активна позиція церков з приводу етичних, психологічних, гуманітарних, екологічних та інших проблем, що супроводжують економічний розвиток, становить важливу складову не тільки для артикулювання цих проблем для широких верств населення, а й для пошуку шляхів їх розв'язання.

Висновки. Викладене свідчить про актуальність і доцільність дослідження зв'язків між економікою і християнською релігією як в історичному вимірі, так і у контексті сьогодення. Наведені в цій статті міркування, звичайно, не охоплюють і не мають наміру охопити всі напрями такого дослідження, однак, сподіваємося, що вони сприятимуть приверненню уваги до цих питань з боку наукового загалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк Д. Християнська правова традиція як категорія теорії права / Д. Вовк ; наук. ред. О. Петришин. — Х. : Юрайт, 2013. — 56 с.

2. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи / Ю. Хабермас ; пер. с нем. М. Б. Скуратова. — М. : Весь Мир, 2011. — 331 с.
3. Катасонов В. Ю. Религия денег: Духовно-религиозные основы капитализма / В. Ю. Катасонов. — М. : Кислород, 2013. — 408 с.
4. Маркс К. К критике гегелевской философии права; Нищета философии : пер. с фр. и нем. / К. Маркс ; вступ. ст. Л. Акселерод, С. Булгакова. — М. : Мир книги : Литература, 2007. — 416 с.
5. Маркс Р. Капітал: прикінцева промова для людей / Р. Маркс ; пер. з нім. І. Андрущенко. — К. : Темпора, 2013. — 296 с.
6. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вайнгаст ; пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. — М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2011. — 480 с.
7. Бродель Ф. Грамматика цивилизаций / Ф. Бродель ; пер. с фр. Б. А. Ситников. — М. : Весь Мир, 2008. — 552 с.

ЭКОНОМИКА И ХРИСТИАНСКАЯ РЕЛИГИЯ: ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Вовк И. А.

Рассмотрены направления исследования взаимодействия и взаимного влияния христианской религии и экономики. Обращено внимание на проблемы такого исследования, сформулированы отдельные методологические основы последнего. Раскрыты содержание и значение изучения экономической доктрины христианства, анализа роли христианской религии в формировании экономических систем государств Европы и экономического поведения человека.

Ключевые слова: экономика, религия, христианство, Европа, экономическое поведение.

ECONOMY AND CHRISTIANITY: PROBLEMS AND WAYS OF RESEARCHING

Vovk I. A.

In the article main ways of researching of economy and Christianity correlations are defined. Attention to the problems of such researching is paid. The author describes the importance of researching of economic doctrine of Christian churches, the analysis of the role of Christianity in genesis of economic systems of European countries and human economical behavior.

Key words: economy, economics, religion, Christianity, Europe, economical behavior.